

Pojmovi koji označavaju delove tela u srpskoj narodnoj književnosti

---

U okviru istraživanja Antropološki pojmovi u srpskoj narodnoj književnosti utvrdili smo koji se delovi ljudskog tela najčešće pominju u našoj usmenoj književnosti. Analiza je obavljena na 2 649 izdvojenih jedinica (svaka reč koja identifikuje pojedini deo tela) preuzetih iz dela narodne književnosti objavljenih u zbirkama Vuka Karadžića, Bogišića i Čajkanovića. Nastojali smo da uočimo koje delove tela narodni pevač izdvaja kao značajnije od ostalih, zavisno od polne pripadnosti likova koji učestvuju u radnji.

Uvod

Stav ljudi prema telu i njegovim delovima prenosi se veoma rano u umetnost. Poznato je da prve slike na zidovima pećina predstavljaju tela lovaca u pokretu. Mnogobrojni mitovi i narodni epovi prenose sliku tela heroja. Heroji se odlikuju specifičnim fizičkim svojstvima, ali čak i oni koji su obdareni božanskom snagom imaju neki nezaštićeni deo tela – Ahil petu, Sigfrid deo leđa i sl. Opisi ljudskog tela, odnosno njihovih delova u različitim književnim epohama mogu nam dati predstavu o kulturnom obrascu jedne zajednice i jednog vremena. Meri Dagleas u studiji *Prirodni simboli* (Dagleas 1994) tvrdi da je telo čoveka slika društvenog tela i da je bilo kakav odnos čoveka prema svom ili tuđem telu determinisan stepama vaspitanja i očekivanjima društva kome pojedinac pripada. Ona kaže:

Društveno telo ograničava način na koji se opaža fizičko telo. Fizičko iskustvo tela, uvek uobličeno društvenim kategorijama kroz koje se i upoznaje, podupire određen pogled na društvo. Postoji stalna razmena značenja između dve vrste telesnog iskustva tako da jedno osnažuje kategorije onog drugog (Dagleas 1994, str. 98). Autore ovog rada interesovalo je opisivanje delova tela u našoj narodnoj književnosti. Usmene tvorevine koje su sačuvane do danas sadrže shvatanja kolektiva u kojima su daroviti pevači i pripovedači živeli i stvarali. Motivi, slike i simboli iz narodne književnosti opstaju i posle pojave pisma i prenose se u pisanu književnost.

---

*Olivera Obradović
(1977), Koceljeva,
Nemanjina 79,
student 1. godine
Filološkog fakulteta u
Beogradu*

*Vesna Vrhovac
(1978), Beograd,
Ratka Vujovića-Čoče
4, Student 1. godine
Filološkog fakulteta
Beogradu*

MENTOR:

*Julija Kelečević
Student 6. godine
Medicinskog fakulteta
u Beogradu*

Definicija problema i cilj istraživanja

U toku istraživanja Antropološki pojmovi u srpskoj narodnoj književnosti želeli smo da utvrdimo koji se delovi ljudskog tela navode i opisuju u delima srpskog usmenog stvaralaštva. Pored toga, bilo je potrebno odrediti u kojim se sve kontekstima pojavljuje svaki od njih pojedinačno. Posmatrali smo koje delove tela narodni pevač ili pripovedač izdvaja kao značajnije od ostalih zavisno od polne pripadnosti likova koji učestvuju u radnji.

Materijal i metodi

Analizirani materijal čine lirske narodne pesme, epske narodne pesme i narodne pripovetke (bajke) i to najvećim delom one koje je sakupio Vuk Stefanović Karadžić, dok je neznatan broj bugarštica preuzet iz zbirke Val-tazara Bogišića Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa (Bogišić 1878), a neke pripovetke iz knjige Srpske narodne pripovetke Veselina Čajkanovića (Čajkanović 1927).

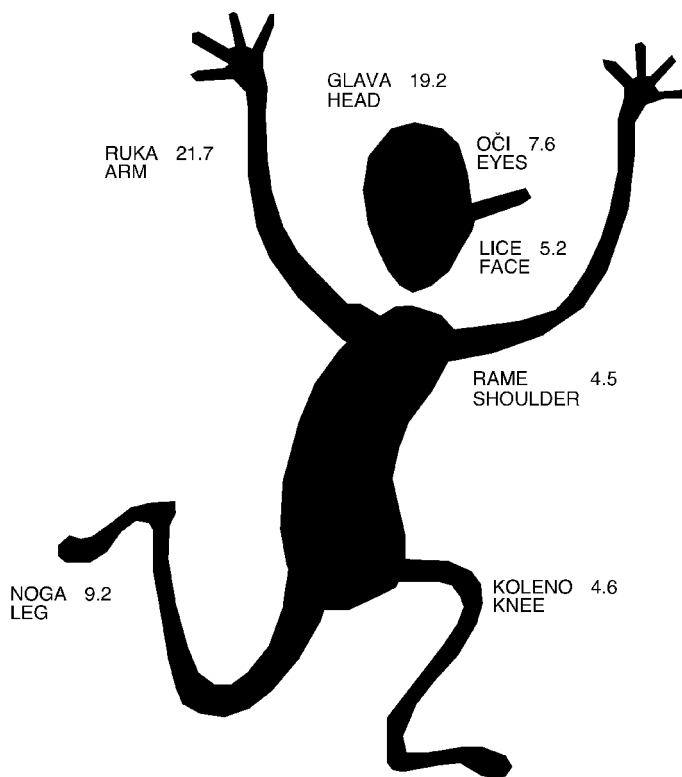
Iz obimne građe izdvojeni su samo oni stihovi ili pasusi proznog teksta koji sadrže informacije o nekom delu čovekovog tela. Svaka reč koja identifikuje pojedini telesni deo uzeta je za jednu jedinicu. Analiza je izvršena na 2649 jedinica, a zatim su jedinice svakog dela tela grupisane po srodnosti u kategorije i podkategorije.

Rezultati i diskusija

U narodnoj poeziji i prozi pominje se 49 različitih delova tela. Procentualna zastupljenost svakog od njih prikazana je u tabeli u prilogu. Neki delovi tela su zastupljeni u daleko većem broju jedinica nego ostali. Više od sto jedinica imaju (slika 1):

1. ruka (575 jedinica ili 21.7% ukupne građe)
2. glava (510 ili 19.2%)
3. noga (245 ili 9.2%)
4. oči (202 ili 7.6%)
5. lice (138 ili 5.2%)
6. koleno (121 ili 4.6%)
6. rame (120 ili 4.5%)

Može se uočiti da su delovi tela (u daljem tekstu DT) koji se u narodnoj književnosti najviše pominju: glava i njeni delovi (lice, oči) i ekstremiteti i njihovi delovi (koleno, rame). Ovih sedam delova tela zajedno obuhvataju 1911 jedinica ili 72.2 % ukupne građe. To znači da su preo-

Slika 1.
Najzastupljeniji delovi
tela izraženi
procentima.

Figure 1.
Parts of a body the
most frequently
mentioned in the
Serbian folk literature

stala 42 dela tela zastupljeni u samo 27.8% građe. Ako se svi DT grupišu u pet celina, dobijamo sledeću sliku njihove zastupljenosti (tabela 1).

Tabela 1. Procentualna zasupljenost svih analiziranih delova tela grupisanih u celine

E+SDE	G+SDG	T+SDT	V+SDV	K
41.79	41.99	11.63	3.61	0.98

Legenda: E+SDE – ekstremiteti i sastavni delovi ekstremiteta; G+SDG – glava i sastavni delovi glave; T+SDT – trup i sastavni delovi trupa; V+SDV – vrat i njegovi sastavni delovi; K – kosti.

Glava

U okviru ove odrednice očigledno je prisustvo opozicije mrtvo-živo. Kategorija mrtvo obuhvata sve situacije koje podrazumevaju odsecanje glave bilo da je navedena radnja već izvršena ili se nagoveštava pretnjom. Postoji 299 jedinica (59.6%) u kojima se u okviru deskripcije viteške, hajdučke, uskočke ili druge bitke sreće pojam mrtva glava, odsecanje glave, ukidanje glave i slično. U vreme turske okupacije glave pripadnika hajdučkih družina, a posebno glave harambaša tretirane su kao trofeji.

Radovan Samardžić u tekstu *Glava Baja Pivljanina* navodi reči Dušana J. Popovića *Odrubljena glava* je nošena pred carski presto kao dokaz da je zapovest izvršena i da je neprijatelj trijumfalno uništen, ali su takvog postupka bili dostojni, od odmetnika, samo istaknutiji, za čije se ime i za čiji posao dobro znalo. Onim hajducima koji su svakodnevno uništavani glave su skidane da bi obeležile palisade obližnjih palanki, ili su ih naticali na kolje pored puta i na raskršćima; često su ih turski vojnici odnosili na svojim kopljima i u zobnicama (Samardžić 1978, str. 112-13). Epske narodne pesme verno prenose ovakvo stanje stvari. Navodimo samo neke od stihova:

I na džidi od hajduka glavu (Vuk, 3, 3)

Vezirima donosili glave (Vuk, 3, 36)

Dvije nosi u terćijam glave (Vuk, 3, 38)

Međutim, u pesmama se daleko više seku turske glave, što je saglasno zakonima nacionalnog usmenog repertoara. Interesantno je da broj odsečenih glava varira od nekoliko (jedna, dve, sedam), pa čak do devedeset (*Devedeset odsiječe glava* ; Vuk, 3, 34)

Kategorija *živo* (41.4%) je izdiferencirana na veći broj podkategorija. Prva od njih se vezuje za odevne predmete, tj. različite kape (7.8%). Na glavu se stavljaju kape, koprene, čalme, tarpoši, kalpaci, čeljenke i ukrasni venci od cveća ili bisera (nose ih devojke). Glava je oduvek dodatno ulepšavana. U tu svrhu su korišćene boje, maske, nakit, kape. Postojala je potreba da se lepota glave dodatno istakne, pa su materijali za izradu ukrasa bili svetlucavi, upadljivi i skupoceni (zlato, biser, drago kamenje). Međutim, kapa nikada nije predstavljala samo običan ukras, posebno vojnička kapa. Kalpak je pored čisto fizičke zaštite ima i drugu, isto tako važnu, funkciju. Predstavljao je apotropajon. Štitio je vlasnika od demonske snage neprijatelja i od zla bilo koje vrste. Veselin Čajkanović navodi da je šlem nekada izrađivan od životinjskog krzna, i to od onih životinja koje su imale totemski karakter (Čajkanović 1973, str. 159). Kapu od vuka (*vučetinu* ili *kapu od tri vuka*) nose mnogi epski junaci srpske narodne knjižvnosti. Osnovna funkcija ove kape je da neprijatelja već na prvi pogled zaplaši i pokoleba. Baš zbog svoje vitalne funkcije glava je često izjednačena sa životom (6.3%):

Sad bi ludo izgubio glavu (Vuk, 3, 22)

Ne šali se glavom gospodaru (Vuk, 2, 44)

Neki narodi izbegavaju pranje glave jer veruju da se pranjem oduzima snaga tela, a pranje glave bi shodno toj pretpostavci prouzrokovalo skraćenje života (Čajkanović 1973, str. 145). Zanimljivo je da se povrede glave (posekotine) sreću u malom broju slučajeva (1.0%), mada se ne može tvrditi da one nisu smrtonosne. Spaljivanje glave (0.8%) je kazna za neo-

prostitiv greh. Bolovi vezani za glavu postoje u osam primera (jedinica), ali ne postoji informacija o njihovom uzroku. U stihovima poput Tvoju rusu odnijeli glavu dobijamo informaciju o crvenoj boji kose. Podkategorija ostalo obuhvata 20.0% i sadrži nesrodne jedinice poput:

Pa on bjega s glavom bez obzira (Vuk, 3, 35)

Pa ta muka glavi ne pomogla (Vuk, 3, 62) i slično.

LICE

Stalni epitet belo uz ovaj deo tela javlja se u 26.1% slučajeva. Boja i izraz lica su dinamičke kategorije – menjaju se u zavisnosti od fiziološkog stanja organizma (uobičajeno–neuobičajeno, tj. zdravo–bolesno, prisutno dejstvo alkoholnog pića – odsutno dejstvo alkoholnog pića i sl.). Kategorija promena boje i izraza obuhvata 5.8% odrednice lice . Deformacije lica imaju različito poreklo:

a) povrede nanete sabljom ili drugim hladnim oružjem, uglavnom smrtonosne (na primer: Odseče mu lice do vilice);

b) ogrebotine;

c) opekotine koje se pojavljuju prilikom kazne neverne žene (spaljivanje ima dve pripreme faze: mazanje tela lojem i/ili katranom i ukopavanje u zemlju do pojasa, a počinje paljenjem kose);

d) posledice različitih bolesti (kraste i slično).

Lice devojke ili žene je najlepši i najskupoceniji deo njenog tela. Ono poseduje naglašen solarni karakter.

Sinu lice kao jarko sunce (Vuk, 1, 206)

Devojka je kraj gore stajala,
Sva se gora od lica sijala (Vuk, 1, 604)

Kroz marame zasijalo lice
Svatovima oči zasjenile (Vuk, 3, 78)

Sinu lice ko na gori sunce. (Vuk, 3, 82)

U pesmama o junačkim ženidbama postoji motiv u kome lepota lica figurira kao pokretač radnje. Naime, dok se svatovska povorka kreće ka mladoženjinoj kući vetar podiže veo sa nevestinog lica. Kum ili dever, opčinjen neuobičajenom lepotom, ne uspeva da obuzda emocije:

Viđe lice dužde od Mletaka
Od muke ga glava zaboljela
Jedva čeka kad će noćca doći (Vuk, 2, 56)

OČI

Najbrojnija kategorija ovog DT-a je vezana za sam čin gledanja (31.2%) što je u narodnoj književnosti najčešće iskazano glagolima koji se

danas ne upotrebljavaju u tom značenju: turi (oči), baci (oči), (oči) iskočiše . Organi čula vida često trpe povrede različitog stepena (13.9%). Prikazane su još oči vlažne od suza, (6.5%) a postoji i običaj ljubljenja među oči (običaj je u obradjenim pesmama važeći za oba pola) koji obuhvata 5.9% odrednice.

U skoro svim pimerima koji daju informaciju o boji očiju (16.9%) nailazimo na pridev crn ili čaran . Na osnovu ovog ne možemo donositi zaključke o realnom stanju stvari, jer je reč o stalnom pridevu koji narodni pevač ili pripovedač (što je ređi slučaj), saglasno zakonima narodnog pevanja ili pripovedanja, uklapa u različite opise i situacije. Miodrag Pavlović ukazuje na bitnu razliku između prideva crn i prideva čaran (Pavlović 1993, str. 189). On pridev čaran izvodi iz glagola čarati pa bi samim tim čarne oči posedovale ne sa mo lepotu već i moć da začaraju (bile bi čarobne). Sjav očiju je naveo narodnog umetnika da ih poveže sa skupocenim materijalima, otuda i poređenje: Crne oči kao kamen dragi . O neobičnoj moći očiju govore i uvodni stihovi jedne lirske pesme:

Što se ono Travnik zamaglio?
Ili gori il ga kuga mori?
Il ga Janja očim zapalila?
Niti gori, nit ga kuga mori,
Već ga Janja očim zapalila? (Vuk, 1, 659)

Ljubavna želja devojke je opisana sledećim stihovima:

Kad ja vidim svoga dragog oči
Ev umrijeh, evo duša skoči. (Vuk, 1, 337)

A mladić, kao najveći stepen gradacije, predočava majci crnooku devojku:

Koja mi je crn oka djevojka
Za onom ću, majko, umrijeti (Vuk, 1, 340)

Koliko su oči važne, vidimo u pesmama o mučenju hajduka. Kad posle tri dana razmišljanja Turci smisle muke za hajduke , mučenje se odvija redosledom koji je Stari Vujadin predskazao. Pisma brzo prelazi preko prebijanja nogu, zatim ruku, a pravi zaplet počinje kad stadoše oči vadit čarne . Stepenu vrednosti delova ljudskog tela istovetni su sa redosledom muka. To stepenovanje poznaje narodna pesma, poznaju ga i naši i turski ratnički kodeksi i naši: prvo se žrtvuju noge, pa ruke, pa oči; posle njih ostaje da se uzme još samo celo življenje (Pavlović 1993, str. 189).

OBRAZ

Obraz podleže udarcima i ranama, zastupljen je u sintagmi ljubiti obraz i u metafori crn obraz u smislu odsustva moralnog i društveno

poželjnog ponašanja. Loše stanje organizma ili posledice neprijatnih emocija vidljivi su na obrazima (bledilo, upalost kože i sl.)

KOSA, BRKOVI, BRADA

Kosa se češće sreće prilikom opisa žena ili devojaka, ali se navode i deli ski perčini . Poredi se sa cvećem:

Vrlo miri cv jeće karanfile,
A još većma zamirisa kosa
Čini mi se mog milog Omera. (Vuk, 1, 345)

Dužina muške kose je do ramena a poredi se sa pticom (vranom ili gavranom) crne boje perja:

Rud mu perčin bio vrat prekrio,
Kao da je crn vrane panuo. (Vuk, 1, 636)

Čest epitet uz kosu je *rusa* što bi značilo crvena ili riđa. (*A u junaka ruse kosice* Vuk, 1, 488). Pridev *rus* određuje isključivo kosu, ne i ostale delove tela za koje bi se to moglo očekivati (usne, jagodice). Kosa žene je uvek duga, nekad i do stopala ali češće do bedara. Lepota ženske kose može da bude i uzrok svadje, čak međunarodnog sukoba:

U Bogdana lepu seju kažu,
Što je lepa, kosa joj još lepša
Oko nje se zemlje zavadiše. (Vuk, 1, 722)

Brkovi i brada su oličenje muškosti. Idealna muška lepota podrazumeva duge i tanke brkove. Uobičajeni su mrki (crni) brci ali boja može i da varira (riđa, smeđa, plava):

Plavi su mu do ramena brci. (Vuk, 3, 24)
Riđih, Mujo, do ramena brka. (Vuk, 3, 24)
Smeđih, Mujo, do ramena brka. (Vuk, 3, 24)

Nedostatak brkova upućuje na mladog muškarca. Brada je simbol zrelog doba, iskustva i mudrosti. Dužina brade u obrađenim pesmama je do pojasa . Da bi se podvukla vrednost sede brade koristi se pridev *biserna* i daje dodatno svedočanstvo o njenoj skupocenosti:

Svako ga zrno
Sto dukat valja (Vuk, 1, 118)

TREPAVICE, JAGODICE, UŠI, OBRVE, USTA i ZUBI su funkcionalni u deskripcijama devojačke lepote i sreću se gotovo uvek u poznatim formulnim stihovima*. (Trepavice su krila lastavice, obrve morske pijavice, usta kutija šećera, zubi niska bisera i sl.).

NAUSNICE srećemo u opisima muške lepote i to uvek kao crne.

* U Rečniku književnih termina nalazimo sledeće objašnjenje pojma formula : Međunarodni termin za oznaku stvaralačkog, dinamičkog modela koji služi usmenoj umetničkoj improvizaciji. (Živković 1992, S. v. formula). Definiciju formule uvode A. Lord (Albert Bates Lord) i M. Peri (Milman Parry) i za nju kažu da je grupa reči koja se redovno upotrebljava pod istim metričkim uslovima da bi izrazila osnovnu datu ideju (Pešić, Milošević-Đorđević, 1997, S. v. formula).

ČELO, ZATILJAK, VILICA, RESICA i ZUBI su dati prilikom opisa teških povreda: pucanja čela i zatiljka, tj. preloma kostiju lobanje, zasecanja kože lica pri čemu dolazi do povreda vilice, a ispadanje zuba se javlja kao posledica udarca.

Ekstremiteti

RUKE

Gornji ekstremiteti su najzastupljeniji DT obrađenog materijala. Obuhvataju 575 jedinica što nije neočekivano ako se ima u vidu da gotovo sve epske narodne pesme opisuju ratnike i uopšte aktivne muškarce koji nose i koriste oružje, oruđe i različite upotrebne predmete. Epski junaci gestikuliraju, udaraju neprijatelje golim rukama, primaju u ruke poruke u kojima se pozivaju na dvoboj i dr.

U lirskim pesmama rukama se obavljaju poljoprivredni radovi (setva, žetva, kosidba) i mnogi drugi poslovi koje je nametala ondašnja svakodnevnica. Vredne, nežne, bele, muške ili ženske ruke su prisutne uvek i svuda bilo puštene u pokret ili pasivno smeštene na prozorsku dasku devojačke sobe.

Najveći broj obrađenih jedinica koje sadrže odrednicu ruka (19.8%) govore o držanju nekog predmeta. U pitanju su:

- a) oružje (sabljka, nož, breša, duga prekomorka, diljka i sl. – 10.5%)
- b) različiti predmeti za svakodnevnu upotrebu: čaša (najčešće kupa), barjak, igla, štaka, tambura i sl. (6.6%)

U ruci se još mogu naći plodovi, cveće ili životinje (golub, soko, zmijska). Biljke obuhvataju 1.6% a životinje 1.2% odrednice ruka.

Kategorija ostale radnje obuhvata sve aktivnosti likova koje se zbog svoje raznorodnosti nisu mogle grupisati u veće celine odnosno posebne kategorije (glagoli kojima su imenovane navedene radnje su: krstiti se, plesti, nositi, rastegnuti, udariti, ustaviti, saviti, oprati i mnogi drugi). Ova kategorija je zastupljena u 15.0% odrednice. Sintagmama uzeti, uhvatiti, voditi nekoga za ruku narodni pevač ili pripovedač izražava odnos subordinacije (4.7%) jer se u datim primerima govori o otmici, tj. prelasku u status potčinjenog. Simbolika primopredaje ruke je sledeća:

Dati ruke drugome znači odreći se slobode, ili tačnije, odustati od nje poveravajući je drugome. To znači odricanje od svoje moći (vazal prema gospodaru) (*Rječnik simbola* – Chevalier, Gheerbrant, 1983, S.v. ruka). Radnju koja podrazumeva dva para ruku odnosno dve osobe (uzeti se za ruke, zagrliti se i sl.) izdvajamo kao zasebnu kategoriju premda je broj jedinica koji obuhvata mali (1.0%). Formulni stih ruke šire u lice se ljube takođe dajemo kao posebnu kategoriju (3.3%). Narodni pevač u izvesnom broju stihova naglašava da je ruka desna (desnica) a ne leva. Samim tim što je kod većine osoba desna ruka funkcionalnija, ona je oduvek pose-

bito poštovana. Tradicionalno povezivanje desnice sa božanskim ne iscrpljuje njenu simboliku. Naime, desna ruka svdržitelja se izjednačava sa milosrdem, ali je istovremeno znak sveštenečke vlasti jer je ona ta koja blagosilja (ibid.).

Epiteti koji dolaze uz odrednicu ruka su raznovrsni – stalni epitet je bela ali se mogu uočiti i pridevi: crna, zlatna, junaka, dušmanska i drugi. Kategoriju epiteti čini 7.8% odrednice. Osim stalnog epiteta (bela / bele) ostali epiteti su u funkciji karakterizacije lika. Dušmanske i crne ruke govore o zlim osobama dok zlatne podrazumevaju poželjne osobine likova kojima pripadaju. Povrede ruke su zastupljene u 12.2% slučajeva a bol u ruci (bez informacije o uzroku) u 0.6% odrednice. Nanošenje telesnih povreda u predelu gornjih ekstremiteta ilustrovano je glagolima: posjeći , osjeći , obraniti , prebiti , salomiti , prostreliti . Odatle vidimo da su u pitanju posekotine, otvoreni prelomi, uboji i prostrelne rane. Zarobljenim neprijateljima ruke su vezivane (9.7%) dok je odvezivanje istih retko opisano (1.0%). Vezivanje ruku je primenjivano kada nije postojala namera da se čoveku oduzme život (premda uslovno) ili prilikom transporta do gubilišta da bi ga ovaj postupak potpuno onеспособio u eventualnom pokušaju bekstva ili otpora. Ljubljenje ruke (10.3%), običaj koji se održao do danas mada u nešto modifikovanom obliku (odnosi se na samo jedan smer, tj. džentlmen ljubi ruku dame, ili se primenjuje kao izraz poštovanja sveštenstva, u obrađenim delima narodne književnosti se odnosi na poštovanje starijih (i starijih muškaraca i starijih žena) ili poštovanje patrijarhata (muških srodnika i muškaraca uopšte). Ruka je dodatno ulepšavana narukvicama ili prstenjem (3.3%). Narukvice odnosno belenzuke nose isključivo žene dok prstenje možemo uočiti i na rukama vladara i ratnika. Za ruku se još vezuju i kletve ili blagoslovi i to sa stavljanjem akcenta na desnu / desnicu koja je funkcionalnija u boju.

Tabela 2. Procentualna zastupljenost nadkategorija odrednice ruka

Aktivno:	39.01	Pasivno:	49.14	Aktivno i pasivno:	11.85
držati	19.79	subordinacija	4.66	desnica	4.08
ostale radnje	14.95	patološke promene	12.81	epiteti	7.77
par osoba	0.97	vezane	9.71		
širiti	3.3	odvezane	0.97		
		ljubiti	10.29		
		ukrašene	3.3		
		kletva/ blagoslov	1.75		
		ostalo	5.65		

Sve gore pomenute kategorije se mogu podeliti na osnovu toga da li ruka vrši određenu radnju ili je samo pasivni učesnik u njoj (ruka trpi sečenje, vezivanje, ukrašavanje, ljubljenje i sl.). Tako se izdvajaju dve opozicione nadkategorije aktivno i pasivno i treća, prelazna, nazvana aktivno–pasivno čije jedinice pripadaju i prvoj i drugoj. Podelu na nadkategorije odrednice ruka data je u tabeli 2.

NOGE

Prema *Rječniku simbola* (Chevalier&Gheerbrant, 1983) noga je, kao organ hoda, simbol društvene povezanosti. U širem smislu stoji u navedenom rečniku, noga je društvenom telu ono što je spolni ud ljudskom telu...noga je kao i spolni ud simbol života. Bilo koja akcija u sižeima narodnog stvaralaštva ne može započeti dok protagonista nije na nogama, tj. dok ne skoči na noge. Kategorija nazvana podizanje obuhvata radnje ilustrovane glagolima skočiti, ustati, podići se i mnogim drugim, a odnosi se na više od pola odrednice noga (56.7%). Suprotno tome postoje i povrede noge koje dovode do njene delimične ili ukupne, privremene ili trajne paralize. Patološke promene (12.0%) na nogama obuhvataju hromost (ne možemo zaključiti da li je u pitanju urođena anomalija ili povreda 5.8%), prelome (2.9%), uboje (1.0%), prostrelnе rane (1.0%), prisustvo bola nepoznatog porekla (0.5%) i uzetost – ukočenost (1.0%).

Narodni pevač je, shodno zakonima usmenog stvaralaštva, uz noge vezivao i stalne epitete (3.4 %) kao što su: lake, zdrave, hitre, nejake i dr.

Okovane ili privezane noge čine posebnu kategoriju (1.4%), kao što su posebno izdvojene i kletve/blagoslovi koji se na nju odnose (1.92%). Noge se još pominju u prizorima odevanja epskog junaka ili junakinje (kada je u pitanju orijentalna odeća, tj. šalvare – 6.2%). Obuća iz vremena o kome govore narodne pesme i pripovetke izrađena je od kože (opanci, mestve) ili kombinacije materijala (papuče). U izrazima pogaziti časni krst ili pogaziti hleb i so noga ima značenje brutalne, a ne životne sile jer krši osnovna pravila hrišćanskog društva.

Prisutne su i situacije u kojima noge učestvuju kao pasivni (ljubiti ih, prati ih) ili aktivni (idi kud te noge nose, pod nogama kamen izlijeće i slično) element, ali se usled male brojnosti (jedna, ređe dve jedinice) ne mogu svrstati u posebne kategorije, pa smo ih stoga svrstavali u kategoriju ostalo, što je urađeno i sa ostalim odrednicama. Kao i za odrednicu ruke i ovde je moguće izdvojiti tri veće celine u koje možemo uvrstiti sve kategorije. Reč je o nadkategorijama: aktivno, pasivno i aktivno–pasivno (vidi tabelu 3).

Tabele 3. Procentualna zastupljenost nadkategorija odrednice noga

Aktivno:	70.65	Pasivno:	24.05	Aktivno i pasivno:	5.30
podizanje	56.73	okovane/vezane	1.44	epiteti	3.36
ostale radnje	11.04	kletva/blagoslov	1.92	ostalo	1.94
pogaziti	2.88	patološke promene	12.01		
		odeća	6.25		
		obuća	2.88		

RAME

Ovaj DT je, zbog svog položaja (lociran je između vrata i nadlaktice) i izbočenosti, pogodan kao mesto odnosno oslonac za kačenje odnosno nošenje različitih predmeta. Epski junaci i likovi iz bajki na njemu nose oružje (19.4%): džide, koplja, džeferdane, breške, i sl. Od oruđa su zastupljeni budaci i srpovi (4.6%). Na ramenu se još nose torbe i ostali upotrebnici predmeti pogodni za kačenje (3.7%). Ramena pokrivaju odevni predmeti (kolasta azdija, na primer) mada je ovaj kontekst njihovog pojavljivanja redak (0.9%). Megdani mogu da prouzrokuju povrede ramenog pojasa (30.6%). U pitanju su posekotine ili prelomi kao posledica pada sa konja. Uobičajeni opis tadašnjeg ratnika tj. tadašnji lepotni ideal muškarca podrazumeva duge brkove koji padaju na ramena. Ako se rame u prethodnom slučaju definiše kao donji telesni graničnik sledeći primeri nam daju rame u funkciji gornjeg telesnog graničnika :

a) nevesta doseže rameni pojas kuma / devera (1.8%)

b) stereotipni opis tamnice podrazumeva da su kosti preminulih zatvorenika nagomilane do visine ramena novopridošlih (1.8%)

c) ruke junaka koji se vraća iz boja su okrvavljene do ramena (1.8%).

Budući da glava naleže na vrat pa, posredno, i na ramena njeno odrubljivanje je u izvesnim slučajevima opisano kao odvajanje od ramena (9.3%):

Skinuće mu glavu sa ramena (Vuk, 2, 66)

Iskide mu iz ramena glavu (Vuk, 2, 69)

Rastavi mu glavu i ramena (Vuk, 2, 97)

Pošto u navedenim i njima sličnim primerima ne postoji neposredno saopštenje o povredi samih ramena nećemo ih ubrajati u podkategoriju povrede .

U okviru epskih kataloga junaka, slava i ugled pojedinca su izjednačeni sa njegovim mestom u povorci ili za trpezom. Tako se izdvaja

centralna figura i sporedne figure (što ne znači da su u pitanju sporedni likovi) koje su smeštene sa njene leve ili desne strane do ramena . Jedno pagansko verovanje, koje je kasnije prešlo i u hrišćansku religiju, podrazumeva da duh zaštitnik (svetac ili anđeo) stoji na desnom ramenu svog krsnika (Čajkanović 1994, str. 284-6). Ovo nam govori koliko je ovaj DT bio važan kada je prodro iz jedne religije u drugu.

KOLENO

Odrednica koleno pored osnovnog značenja (DT), u zavisnosti od konteksta, bilo kao deo frazeološke jedinice ili samostalno, ima potpuno drugačije značenje. Naime, iz Fasmerova Rečnika saznajemo da termin koleno već u staroslovenskom pokazuje dve značajne varijante koleno – pleme, odnosno Knie – stamm, Generation (Budimir 1969, str. 207).

U osnovnom značenju koleno /*genu(us)* n./ pojavljuje se:

a) kao gornji telesni graničnik da se saopšti koliki je nivo vode u tamnici (3.8%)

b) deskripcije boja su nezamislive bez saopštenja o enormno prolive-noj krvi (do kolena – 1.9%)

c) u opisima odevanja gde su čakšire dvodelne izrade (materijali koji se koriste su srma i zlato) sa variranjem rasporeda: zlato od pete do kolena, srma od kolena do pojasa i obrnuto (8.6%).

Odrednica koleno sreće se i u opisima određene skupine ljudi kada je važno naglasiti ko gde sedi. Sesti ili biti nekom do kolena znači biti mu ravan, jednak po rangu, ugledu ili moći. U opisanim slučajevima reč je o pripadnosti istom društvenom staležu (14.4%). S druge strane spuštanje na kolena, tj. klečanje (1.0%) označava odavanje pošte nadređenom, ponizno moljenje, potčinjenost i podređenost. (Đurić 1994, S.v. koleno) i fraza biti pod kolenima ima smisao poraza (1.0%). Ljubljenje kolena predstavniku turske vlasti (paši ili veziru) izraz je poštovanja gospodara i moćnika (4.8%). Raja se moli paši kod kolena (1.0%) ili mu odlazi na koleno (9.6%).

Koleno u značenju rod, pleme, bratstvo (preci, potomci) – *gens(entis) f.*

Važnu ulogu u pridavanju značenja pleme, odnosno rod terminu koleno ima običaj adopcije koji je nekada vršen stavljanjem deteta koje se usvaja na koleno ili krilo muškarca – budućeg oca. Isti običaj vršen je i prilikom priznavanja zakonitog deteta (Budimir 1969, str. 208). Na taj način je adopcija vršena ne samo kod Indoevropljana već i u staroiranskom društvu i kod Kelta, a Rimljani su bebu prvo polagali na zemlju kao majku svega živog, pa tek onda podizali na koleno oca (op. cit. str. 210). I u severnogermanskim dijalektima nalazimo pojam knesetja – stavljanje na koleno (ibid.). Vuk Stefanović Karadžić u Srpskom rječniku navodi da

koljenović znači plemić ili odžaković (*illustri loco natus*) što upućuje na poreklo i rođenje i ponovo nas dovodi u vezu sa kolenom (Karadžić 1966, S.v. Koljenović). Budući da koleno ima važnu ulogu u odnosu otac – dete, nije neobično prenošenje porodične subordinacije (dete poštuje autoritet oca) na širi društveni plan: samo plemić je koljenović i zato je poštovan od nižih staleža, a isto tako postoji i izraz poštovanja vladara kroz poljubac u koleno (poljubac uopšte zauzima bitno mesto u kultu i religiji, pozovimo se samo na ljubljenje ikona i moštiju u hrišćanstvu). U trenutku emocionalne neuravnoteženosti (uzbuđenje, strah od nadolazeće opasnosti) osoba se udara rukom po kolenu (8.6%) što izaziva pucanje tkanine – čoje, skerleta (3.8%) i ukazuje na silinu besa i negodovanja. Koleno služi i kao podloga za pisanje (15.4%) ili čitanje (2.9%) pisama (knjiga). Sve ovo nam govori o važnosti kolena u različitim životnim situacijama. Treba još reći da povrede kolena nisu česte (3.8%) niti su smrtonosne osim ako se radi o simultanim povredama više organa.

TABAN, PETA, MIŠKA(MIŠICA), PAZUH, LAKAT, ŠAKA, DLAN, PRST, NOKTI pojavljuju se u kontekstima koji su raznorodni i nepogodni za klasifikaciju.

Trup

PLEĆA

Najbrojnija kategorija ovog DT je označena kao patološke promene (34.8%) i može se podeliti na dve podkategorije: rane u borbi (23.9%) i sakatost nepoznatog porekla (10.9%). Prilikom opisa odevanja epskog junaka, rede devojke/žene, navodi se da su pleća pokrivena košuljom, dolamom (stalni epitet uz nju – zelena), kavadima i sl. Ova podkategorija je takođe mnogobrojna (26.1%). Treba istaći da se posebna pažnja posvećuje opisu ovog DT kada se daje opis snažnog muškarca. Idealna muška lepota podrazumeva široka pleća (4.4%). Narodni pevač, slikajući junaka u pokretu, auditivno dočarava kuckanje zlatnih kićanki po plećima. Tako se postiže i živost samog opisa. Podkategorija kićanke biju / udaraju pleća obuhvata 6.5% odrednice. Sintagma dati pleća, što znači pobeći, ispoljiti kukavičluk na bojnopolju javlja se u 10.9% slučajeva. Povezivanje ovog DT-a sa kukavičlukom nije slučajno. Zdrava i jaka pleća kao simbol muškosti isto tako nose i simboliku moralnih osobina viteza: smelost, neustrašivost, ponos, nepokolebljivost, čak i pred licem smrti.

Dati pleća značilo bi biti bez pleća, odnosno ne biti muškarac i ratnik ili, još drastičnije, predati svoja pleća (muškost, snagu, zdravlje) zaradi pukog preživljavanja bez časti i sa pečatom begunca. Na plećima se nosi teret (4.4%), što takođe upućuje na snažnu konstituciju.

GRUDI

Odrednicom grudi obuhvatamo i dojke (lat. *Mamma*) i prednji deo grudnog koša (toraksa): nedra, prsa, sise. Dojke se javljaju u 16.2% slučajeva kao odlika mlade ili dobre devojke. U 4.4% primera porede se sa golubovima, a u jednom stihu sa rajskim jabukama, što upućuje na vrednost ovih DT-a. Dojke su zbog laktacije simbol materinstva i kao takve predstavljaju izuzetno poštovan DT majke. U mnogim epskim i lirskim narodnim pesmama nalazimo motiv zaklinjanja dojkom:

Majka vadi dojke iz nedara:
Ne ubila t rana materina
Nemoj danas krvi učiniti (Vuk, 2, 72)

U pesmi Nevjera ljube Gruičine (Vuk, 3, 7) muž odbija da se sažali nad očima, licem i kosom svoje grešne ljube, ali kada mladi Stevan uz plač izgovara potresnu istinu:

Krasni babo, Novaković-Grujo,
Izgoreše mojoj majci dojke
Koje su me odranile, babo,
koje su me na noge podigle.

I neminovnost kazne gubi na snazi, pa:

I on (tj. muž) stade suze prosipati;
Što ostade to je ugasio,
i on je saranio lepo.

Posle žrtvovanja mlade Gojkovice radi održanja građevine (Skadra) materina hrana posredstvom fantastičnog preobličavanja nastavlja da traje uprkos propadljivosti tela. Prsa muškarca su podložna povredama (22.1%) iako postoji adekvatna zaštita ovog DT – toke (13.2%) izrađene od metala i (češće) od zlata. Sižeji nekih pesama zahtevaju prerašavanje epskog junaka u ženu, ali se na kraju neizostavno otkriva istina utvrđivanjem nedostatka dojki (2.9%). Nedra u izvesnim slučajevima predstavlja tkaninu, tj. džep sa unutrašnje strane košulje gde se drži novac, maramica i slični manji predmeti (11.8%). Zbog izrade košulje od svilene tkanine i uz nedra u smislu DT pojavljuje se epitet svilena ili svilna. Ovakvu dvosmislenost ponekad je teško razgraničiti.

SRCE

Najbrojniju kategoriju odrednice srce predstavljaju povrede toraksa pri kojima je srčani mišić direktno ugrožen (27.4%). Ovakve rane su uvek smrtonosne.

Duševni bol i patnja neizostavno se prikazuju kao bol srca (16.7%), a različiti epiteti (13.09%) koji prate ovu odrednicu (hladno, tvr-

do, slobodno, crno i slično) govore o osobinama pojedinaca (bezosećajnost, neustrašivost, pakost i druge).

Fraza porod od srca (7.1%) može da označi porod kao rezultat ljubavi dvoje supružnika mada, imajući u vidu primer koji nam govori o bebi pod srcem, kao i blizinu telesne zone u kojoj se plod formira i raste, možemo pretpostaviti da se radi o rođenom detetu, tj. o pravom roditelju. i kletva Ne imao od srca poroda potvrđuje ovu pretpostavku.

Glagoli kuca i igra odnose se na funkciju srca, tj. pumpanje krvi (4.8%). Izrazi umorilo se, ukvarilo se upućuju nas na pretpostavku aritmije, slabosti, ili drugog poremećaja u radu ovog organa (6.0%). Biti nasred srca neke osobe znači biti voljen. Devojka se poredi, odnosno muškarac je poredi sa srcem iz nedara ili dragim srcem .

POJAS (PAS) I STRUK

Ranjavanje u predelu pojasa (42.9%) nije zanemarljivo. Pojas se, kao i kolena i ramena, pojavljuje kao telesni graničnik, pa se tkanina koja pokriva telo do pojasa razlikuje u boji i materijalu od one koja se prostire od pojasa (14.3%). Pojas (10.7%) ili struk (66.7%) žena, odnosno devojaka su tanki, a muškarci nosi oružje oko pasa (7.1%).

BEDRO

Ovaj DT je mesto na kome se nosi hladno oružje – đorde, sablje i slično (76.5%). Tako, pri hodu epskog junaka Sablja mu se po kaldrimi vuče (Vuk, 2, 51). Bedro se uzima za granicu rasta kose:

A rusa kosa do bedre (Vuk, 1, 114)

i do koje su se kosti razminule :

Od bedara do vitih rebara (Vuk, 2, 78).

KRILO

Na krilu se nalazi:

- oružje: diljke, šešane, breše, pavtalije ili paftalije (57.1%)
- osobe: najčešće devojke na / u krilu muškarca (28.6%)
- životinje (14.3%)

REBRA, TRBUH, UTROBA I JETRA pominju se u opisima ranjavanja: rebra su prebijena ili presečena, trbuh je prosut, utroba trza , vide se bele ili crne džigerice. LEĐA, osim što su ranjavana, nalaze mesto i u opisima odevanja (ogrtač na leđima) i funkcionalna su pri nošenju tereta (teški predmeti se nose na leđima). Odrednica NARUČJE nalazi se u četiri jedinice koje opisuju držanje deteta u naručju.

Vrat i grlo

Iako u anatomsom smislu različite, odrednice vrat i grlo u narodnim pesmama i pripovetkama imaju isto značenje, tj. odrednica grlo preuzima značenje odrednice vrat. Nakit koji ukrašava vrat: zlačani đerdani, drobni djerdani, zlatna puca zauzima 17.8% odrednice. Likovi narodne književnosti dozivaju, tj. viču iz grla (6.5%) ili iz belog grla (15.0%). Kategorija povrede obuhvata 8.4% navedenih odrednica. Epiteti (9.36%) govore o polnoj pripadnosti (devojačko grlo), karakternim osobinama (prokleta grlo, pouzdano grlo) ili boji kože (bela ili crna). Junaci se u borbi hvataju za grla, odnosno dave se (3.7%) a zarobljenici nose sindžire oko vrata (2.8%). O vratu ili oko vrata se još nose: torbe (1.9%), zmija (1.9%) i ostali predmeti.

U izvesnim slučajevima vrat je opisan kao providan – dok mladić ili devojka piju vino moguće je videti kako se crvena tečnost sliva niz grlo.

Posmatrajući opise čovekovog tela uočili smo da se nekim DT pridaje manji ili veći značaj u zavisnosti od polne pripadnosti osobe koja se opisuje. Naime, kada se opisuje fizički izgled udavače više prostora zauzimaju deskripcije glave i na njoj lica i kose nego deskripcije ostalih DT. Za razliku od opisa neveste i uopšte devojke na muškom telu dominiraju pleća, a kada je lik u krupnom kadru dominantni su brkovi i oči. Navedena zapažanja idu u prilog tezi da je muško telo zapravo otelovljena muška snaga a telo žene epifanija lepote. Pleća (muška) idu uz pridev junacka i predstavljaju jezgro snage koja se dalje širi kroz ruke (neposredne učesike u boju i različitim poslovima). Oči ratnika u akciji (Marko Kraljević) su mutne i krvave, opasne i sa paralizujućim dejstvom na neprijatelja:

Kad sagleda crne oči Marku,
I kakav je na očima Marko,
Pod Bogdanom noge obumreše (Vuk, 2, 39)

Oči mu se bjehu uzmutile,
Ko u gladna u gori kurjaka:
Kad pogleda, kan da munja sine (Vuk, 2, 70)

Na telu muškarca su poželjniji oni delovi koji su tamniji, opasniji, pa samim tim i muževniji (tamni brkovi, crne oči) i više se vrednuje gorostasna konstitucija. Premda neki proučavaoci viteštva tvrde da je za ratnika karakteristična solarnost kao veza sa solarnim božanstvom i svetlosnim poreklom* u obrađenim delima narodne književnosti solarno se više povezuje sa ženskim polom (lice devojke sija, oči su sjajne kao drago kamenje, zubi sijaju kao biseri), a telo žene je opisano toplim bojama (rumene usne i jagodice, ruse raspletene kose). Crvena kosa je, istina,

* Mirjana Popović-Radović navodi da reč vitez upućuje na koren vit odnosno vid, pa se tim putem nalazi i veza sa vrhovnim srpskim božanstvom, bogom svetlosti – Vidom (Popović-Radović 1989, str. 22-3).

zajednička odlika oba pola, ali kod žene je vidljivija jer je kod muškarca skrivena pod kalpakom. Telo žene prate auditivni efekti (nakit na njoj zvecka) koji se dalje šire na ceo prostor radnje:

Stade zveka visoka čardaka,
Zazvečaše sitni basamaci,
Potkovice sitne na papučam (Vuk, 2, 40)

Prethodni stihovi su preuzeti iz pesme Sestra Leke kapetana , koja je za naš rad značajna zbog toga što u njoj postoje opisi žene i muškarca koji ilustruju prethodno navedena zapažanja. Dajemo ih simultano da bi razlike bile uočljivije.

MUŠKARAC:

U visinu da većega nema,
U plećima poširega nema,
Kako li je lice u junaka!
Kake li su oči obadvije!
Kakvi li su oni mrki brci!
Tanki brci pali na ramena;
Blago onoj koja će ga uzet !

ŽENA:

A kad Rosa dođe na čardake,
Sinu čardak na četiri strane
Od njezina divna odijela,
Od njezina stasa i obraza.

Zaključak

Opisani DT imaju neke zajedničke kategorije. Tako kategorija odevanje postoji kod odrednica glava, noga, pleća i slično, kategorija nakit se vezuje za glavu, vrat i ruke, a kategoriju povrede uočavamo kod mnogih DT. Nećemo se upuštati u dalju analizu zajedničkih kategorija jer bismo tako izašli iz okvira početne koncepcije problema. Naš rad je pretežno deskriptivne prirode i nudi detaljan prikaz pojavljivanja DT u srpskoj narodnoj književnosti. U tom smislu on predstavlja podsticaj za dalje analize i zaključke. Polje koje do sada nije bilo predmet ovakve vrste naučnog interesovanja i kulturoloških razmatranja čeka nove pokušaje i nova saznanja.

Izvori

Bogišić, V. 1878. *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*.
Biograd: Državna štamparija.

Čajkanović, V. 1927. *Srpske narodne pripovetke*, knj. 1. Beograd, Zemun: SKA, Grafički zavod Makarije .

Karadžić, V. 1969. *Srpske narodne pjesme*, 1. Beograd: Prosveta.

Karadžić, V. 1988. *Srpske narodne pjesme*, 2. Beograd: Prosveta.

- Karadžić, V. 1988. *Srpske narodne pjesme*, 3. Beograd: Prosveta.
- Karadžić, V. 1986. *Srpske narodne pjesme*, 4. Beograd: Prosveta.
- Karadžić, V. 1988. *Srpske narodne pripovjetke*. Beograd: Prosveta.

Literatura

- Budimir, M. 1969. *Sa balkanskih istočnika*. Beograd: BIGZ.
- Chevalier, J. Gheerbrant, A. 1983. *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Čajkanović, V. 1994. *Stara srpska religija i mitologija*. Beograd: BIGZ – Prosveta – Partenon.
- Čajkanović, V. 1973. *Mit i religija u Srba*. Beograd: SKZ.
- Daglas, M. 1994. *Prirodni simboli*. Novi Sad – Podgorica: Svetovi – Oktoih.
- Đurić, D. 1994. *Rečnik simbola*. Beograd: Narodno delo.
- Živković, D. (ur.) 1992. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
- Karadžić Stefanović, V. 1966 *Srpski rječnik*. Beograd: Prosveta.
- Pavlović, M. 1993. *Ogledi o narodnoj i staroj srpskoj poeziji*. Beograd: SKZ.
- Pešić, R., Milošević-Đorđević, N. 1997. *Narodna književnost*. Beograd: Trebinik.
- Popović-Radović, M. 1989. *Srpski viteški kodeks*. Beograd: Narodna knjiga.
- Samardžić, R. 1978. *Usmena narodna hronika*. Novi Sad: Matica srpska.

Olivera Obradović and Vesna Vrhovac

Body Terminology in Serbian Folk Literature

In the scope of the research Anthropological notions in Serbian folk literature we have analyzed which parts of human body are most frequently mentioned in investigated literature. The analysis has been performed on 2649 selected units (every word which is identifying single part of the body). Those units have been taken from folk literature published in collections of Vuk Karadžić, Bogišić and Čajkanović. In this research we have attempted to identify what are the body parts that the folk poet was accepting as more important, concerning the sex of characters.

Prilog

Procentualna zastupljenost svih analiziranih delova tela*

Glava	Ekstremiteti	Trup	Vrat
Glava 19.25 %	ruka 21.71%	grudi 3.55%	grlo 2.63%
oči 7.63 %	noga 9.25%	srce 3.21%	vrat 0.98%
lice 5.21 %	koleno 4.57%	pleća 1.80%	
obraz 2.3 %	rame 4.53%	pojas 1.06%	
brkovi 1.55 %	nokti 0.53%	krilo 0.53%	
kosa 1.35 %	pazuh 0.45%	leđa 0.45%	
zubi 1.02 %	šaka 0.23%	džigerica 0.30%	
čelo 0.91 %	lakat 0.19%	rebra 0.23%	
brada 0.79 %	mišica 0.15%	naručje 0.15%	
obrve 0.34 %	PRST 0.15%	struk 0.11%	
usta 0.34 %	dlan 0.11%	utroba 0.08%	
uši 0.30 %	taban 0.08%	trbuh 0.08%	
nausnice 0.19 %	peta 0.04%	zadnjica 0.08%	
jezik 0.11 %			
vilica 0.11 %			
dlaka 0.11 %			
resica 0.08 %			
jagodice 0.08 %			
trepavice 0.08 %			
zatiljak 0.04 %			

* U tabeli nisu navedene kosti (0.98%), pošto se navode u smislu celog skeleta, tj. nema navođenja posebnih kostiju (lobanje, dugih kostiju i sl.)

